

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Karl Abraham, een vergeten analyticus

Anna Bentinck

Karl Abraham was aan het begin van de twintigste eeuw een van de belangrijkste psychoanalytici van de kring rondom Freud. De recent heruitgegeven brieven geven een mooi beeld van de ontwikkeling van de relatie tussen Abraham en Freud. Het is mysterieus dat Abraham, met zijn indrukwekkende theoretische en organisatorische bijdragen aan de psychoanalyse, zo in de vergetelheid is geraakt.

Inleiding

Er is een prachtige heruitgave verschenen van de briefwisseling tussen Karl Abraham en Sigmund Freud (Falzeder 2002). Deze heruitgave biedt een mooie aanleiding om, naast het bespreken van deze briefwisseling, in te gaan op leven en werk van Karl Abraham, die meer in de vergetelheid is geraakt dan hij verdient, gezien zijn belangrijke theoretische bijdragen en zijn grote organisatorische verdiensten in de beginjaren van de psychoanalyse. Karl Abraham groeide na zijn eerste ontmoeting met Freud in 1907 binnen enkele jaren uit tot een van de belangrijkste analytici van de kring rondom Freud. Maar waar er met werken over Ferenczi en Jung een boekenkast te vullen is, is er over Abraham slechts een handvol artikelen verschenen. Er bestaat zelfs geen biografie van hem, alleen een korte afgebroken biografie geschreven door zijn dochter (H. Abraham 1976).

Karl Abraham, levensloop en werk

Levensloop Karl Abraham (1877-1925) was afkomstig uit een orthodox-joodse familie in Bremen. Zijn vader was aanvankelijk leraar en hulprabbin maar verruilde dit op zijn eenendertigste voor het koopmanschap. Het was een druk huishouden waar Abraham in opgroeide. Naast zijn drie jaar oudere broer Max woonden de ouders van zijn moeder in huis alsmede twee ongetrouwde zusters van zijn vader, van wie er één geestelijk gestoord was. Een ongetrouwde broer van zijn vader at iedere maaltijd mee. De vader van Abraham scheen in uiterlijk en manier van doen op Freud en Fliess geleken te hebben. Zijn moeder was druk, vrolijk en overbezorgd. Zij had een depressieve periode, nadat zij ten gevolge van een val van een trap een doodgeboren

A. Bentinck van Schoonheten is psycholoog-psychoanalytica, werkzaam in eigen praktijk in Amsterdam.

Correspondentieadres: Van Breestraat 97,
1071 ZJ Amsterdam.
E-mail: kortz@euronet.nl

dochtertje kreeg. Abraham was toen twee jaar oud. Max, de oudere broer, was zwaar astmatisch en zeer dwangmatig. Abraham was heel licht astmatisch maar hij moest meedoen met het strenge regime van zijn moeder, dat de kinderen gedurende hun hele jeugd iedere lichaamsbeweging verbood behalve een wandeling met de ouders op zaterdag of zondag. De broers trokken veel met elkaar op tot vlak voor de puberteit. Max ging vanaf dat moment steeds meer op in het minutieus uitvoeren van de joodse rituelen. Abraham bezocht het gymnasium, was een zeer goede leerling en bleek een talenwonder te zijn; in zijn vrije tijd was hij steeds met talen bezig. Ook op latere leeftijd was Abrahams talenkennis fenomenaal. Er bestaat een anekdote over hem (Grosskurth 1986) dat hij, op verzoek van Freud, één uur voor aanvang van het psychoanalytische congres in Den Haag zijn lezing (de openingslezing van het congres) zonder probleem van het Duits in het Latijn omzette omdat Freud bang was dat de Duitse taal zo vlak na de Eerste Wereldoorlog (het was 1920) te veel weerstand op zou roepen.

Abraham wilde vergelijkende taalwetenschap studeren. Zijn familie raadde het hem af, hij zou met zijn joodse achtergrond geen kans maken op een baan aan de universiteit. Het werd medicijnen in Freiburg, waar Abraham alle sporten ging beoefenen die hem tot dan toe verboden waren. Na zijn afstuderen in 1901 ging hij werken in Daldorf, een psychiatrische kliniek bij Berlijn. Hij vond het een weinig inspirerende omgeving en solliciteerde daarom in 1904 naar een assistentenplaats in Zürich. Abraham trouwde in 1906 met Hedwig Bürgner (1878-1969). Het paar kreeg twee kinderen: Hilda, die later analytica zou worden, en Hans. Hedwig vluchtte met haar twee kinderen in 1937 voor de nazi's en vestigde zich in Engeland. Zij was op dat moment al twaalf jaar weduwe.

Beroepsachtergrond Begin twintigste eeuw was de Zwitserse Burghölzli-kliniek, psychiatrische universiteitskliniek van Zürich en toentertijd belangrijkste en modernste centrum voor de klinische psychiatrie, een ware broedplaats voor de psychoanalyse. Eugen Bleuler was er van 1898 tot 1927 directeur en de psychoanalyse werd door hem in de kliniek geïntroduceerd. Zo kwam Jung, als assistent werkzaam in de Bürgholzi, met de psychoanalyse in aanraking en via Bleuler en Jung vele later beroemd geworden analytici, zoals Ludwig Binswanger, Abraham Brill, Sandor Ferenczi, Ernest Jones, Sabina Spielrein en Karl Abraham.

Karl Abraham, arts en psychiater, keerde in 1907, na een driejarig verblijf in de Bürgholzi, terug naar Berlijn omdat een permanente verblijfsvergunning voor Zwitserland niet te verkrijgen was. Terug in Berlijn zette Abraham een zelfstandige psychoanalytische praktijk op. De eerste in Duitsland. Een zeer gedurfde stap. Op dat moment had in Duitsland nog vrijwel niemand van psychoanalyse gehoord, en de enkeling die er wel van gehoord had, was fel tegen. Abraham leerde zichzelf het psychoanalytische ambacht. Hij had in de Bürgholzi enkele jaren de wekelijkse psycho-

analytische bijeenkomsten bijgewoond, hij las Freuds *Traumdeutung* (1900) en hij legde zijn gevallen per brief aan Freud voor, alsmede dromen van hemzelf en van zijn vrouw. In een brief van begin 1908 (Abraham aan Freud, 8 januari 1908) schrijft hij, dat hij een patiënt, die obsessief bidt, twee keer heeft gezien maar nu toch is vastgelopen en niet weet waar deze behandeling naartoe gaat en hoe het verder moet. Freud antwoordt hem per ommegaande (9 januari 1908) dat de belangrijkste regels zijn: 'Neem de tijd, mentale veranderingen gaan nooit snel tenzij er een revolutie plaatsvindt. Na twee uur al ontevreden dat men niet alles weet? Het probleem, hoe moet ik verder, hoort er niet te zijn. De patiënt wijst de weg als hij zich houdt aan alles zeggen wat hem invalt.' Het was een tijd waarin jarenlange analyses nog niet aan de orde waren.

Meteen dat jaar begon Abraham lezingen te houden voor artsen over psychoanalyse en stichtte hij met vijf artsen de Berlijnse psychoanalytische vereniging. De weerstand waar hij op stuitte bij zijn lezingen was enorm. Hij kon er smakelijk over schrijven aan Freud. In een brief van 10 november 1909 schreef hij zelfs over een 'slachting': 'Lieber Herr Professor, (...) Vorgestern war die Schlacht in der neurologischen Gesellschaft. Die Traumzustände (Abraham 1910) fanden ein weit schlimmere Aufnahme als ich erwartet hatte. Freilich hatte Ziehen als Vorsitzender in recht perfider Weise alles getan, um meinem Vortrag nicht zur Geltung kommen zu lassen. Solange ich sprach, hatte ich nur Gesichter mit dem bekannten überlegenen Lächeln vor mir. Ziehen unterband dann jede Diskussion und erteilte sich nur selbst das Wort zu einem kurzen aber wütenden Ausfall gegen mein "Sammelsurium". Ich habe noch bei keinem Neurotiker den Widerstand so plump und schlecht verhüllt gesehen. Ich antwortete nur dass ich bei Z.s Voreingenommenheit auf eine Replik verzichte. Sehr charakteristisch: der einzige Kollege, der die Sache objectiv ansah war (...) ein Chirurg, der sich in diese Sitzung verirrt hatte. (...)'

Abraham stond ook in latere jaren bekend als stevig en met veel gevoel voor humor. Freud noemde hem zijn 'Rocher de bronze'. Hij kon goed tegen kritiek, ging de discussie aan en was zo stimulerend dat de Berlijnse psychoanalytische vereniging veel nieuwe analytici aantrok en tot grote bloei kwam. Wenen was daarbij vergeleken wat stoffig.

Freud lijkt het succes van Berlijn niet altijd even makkelijk gevonden te hebben (Freud aan Abraham, 4 maart 1923): 'In Wien ist es ziemlich stille, da Berlin uns den Wind aus den Segeln genommen hat.' En (Freud aan Abraham 8 april 1923, geschraapt in de Duitse editie van 1965): 'Dear Friend, Every letter of yours bears the mark of the lively and succesful Berlin constellation and moreover of your own optimism. May you retain it. (...)'

Abraham had onder andere Helene Deutsch, Edward Glover, James Strachey, Melanie Klein, Sander Rado, Theodor Reik en Alix Strachey in analyse.

Het werk van Karl Abraham

Na de boekverbrandingen van 1933 door de nationaal-socialisten was het werk van Karl Abraham lange tijd niet in het Duits verkrijgbaar. Het duurde tot 1969 voordat uitgeverij S. Fischer één deel verzameld werk uitgaf en het duurde tot 1999 voordat de volledige werken van Abraham in het Duits verschenen. In het Engels is een deel van het werk verkrijgbaar gebleven. In totaal heeft Abraham tussen 1907 en 1925 zo'n honderd artikelen geschreven over de meest uiteenlopende onderwerpen. Van libidotheorie tot een verhandeling over de psychologie van de moderne kunst. Het werk is nog steeds zeer de moeite waard om te lezen. Abraham was een clinicus, een scherp observator, die probeerde zo helder mogelijk te formuleren. Hij heeft, steeds uitgaande van kleine vignetten en gevalsbeschrijvingen, belangrijke theoretische bijdragen geleverd.

Zijn artikelen kunnen in vier hoofdthema's onderverdeeld worden (Cremérius 1999): 1. Klinische psychoanalyse; 2. Libidotheorie en seksualiteit; 3. Karaktervorming; 4 Toegepaste psychoanalyse.

1 *Klinische psychoanalyse* – Abraham hield in 1908 in Salzburg op het eerste psychoanalytische congres een voordracht over het verschil tussen *dementia praecox* (schizofrenie) en *hysterie* (Abraham 1908). In deze voordracht ontwikkelde hij een aantal hypothesen, die het mogelijk maakten beide begrippen van elkaar te onderscheiden, en die van belang zijn geweest voor de psychoanalytische en psychiatrische theorievorming. Het ging om de hypothese dat er bij *dementia praecox* sprake zou zijn van een regressie naar een vroegkinderlijke fase van auto-erotiek waarmee de mogelijkheid tot objectliefde vernietigd wordt en daarmee ook de mogelijkheid tot sublimeren. Bij de bijbehorende achtervolgingswanen is het oorspronkelijke seksuele object de achtervolger geworden. Bij de *hysterie* zou er juist sprake zijn van overmatige objectbezetting en versterkte sublimering.

Een tweede klinisch onderwerp waar Abraham zich jarenlang mee bezig heeft gehouden is het manisch-depressieve toestandsbeeld (1912a, 1916, 1924). Ook hier kwam hij tot belangrijke nieuwe inzichten. Zijn werk over dit onderwerp is wat ondergesneeuwd geraakt door Freuds *Trauer und Melancholie* (1917). Bij punt 4, de toegepaste psychoanalyse, wordt nog nader ingegaan op Abrahams werk over depressie.

2 *Libidotheorie en seksualiteit* – Abraham heeft een reeks artikelen over dit onderwerp geschreven waarvan de belangrijkste zijn: *Untersuchungen über die früheste prägenitalen Entwicklungsstufe der Libido* (1916) en *Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Libido auf Grund der Psychoanalyse seelischer Störungen* (1924). De artikelen gingen uit van de *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* van Freud (1905). Abraham besteedde in zijn artikelen veel aandacht aan de vroegste ontwikkelingsfasen, een onderwerp dat in de versie uit 1905 van de *Drei*

Abhandlungen nog weinig aan de orde kwam en in de latere versies van 1915 en 1920 meer.

In het artikel uit 1916 ging Abraham uitgebreid in op de orale fase en hoe de verwikkelingen in de orale fase doorwerken in de volgende fasen. In het artikel uit 1924 maakte Abraham een onderverdeling in de drie fasen van de libido-ontwikkeling. De orale fase werd verdeeld in een fase van het zuigen en een fase van het bijten, de anaal-sadistische fase werd onderverdeeld in enerzijds een fase van vernielen en uitstoten en anderzijds een fase van beheersen en tegenhouden, de genitale fase werd onderverdeeld in een fallische fase en een fase waarin sprake is van objectbezetting.

3 *Karaktervorming* – Het gaat hierbij om drie artikelen die Abraham in de periode 1923-1925 geschreven heeft: *Ergänzungen zur Lehre vom Analcharakter* (1923), dat een prachtige beschrijving biedt van anale karaktertrekken, *Beiträge der Oralerotik zur Charakterbildung* (1925a) en *Zur Charakterbildung auf der genitalen Entwicklungsstufe* (1925b). Hierin beschreef Abraham de noodzaak van het overwinnen van het narcisme en de ambivalentie, om te komen tot goede sociale betrekkingen.

4 *Toegepaste psychoanalyse* – Abraham heeft een reeks artikelen geschreven die als toegepaste psychoanalyse beschouwd kunnen worden. Om er enkele te noemen: *Traum und Mythos* (1909), een vergelijking tussen dromen en mythen, en *Amenhotep IV (Echnaton) – Psychoanalytische Beiträge zum Verständnis seiner Persönlichkeit und des monotheistischen Aton-Kultur* (1912b). Amenhotep was een Egyptische farao die regeerde van 1375-1358 voor Christus. Abraham beschreef de sterke band van Amenhotep met zijn moeder en de haat van Amenhotep jegens zijn vader en hij bracht dit in verband met de religieuze omwenteling die Amenhotep teweegbracht.

De meest opmerkelijke bijdrage op het gebied van de toegepaste psychoanalyse was Abrahams artikel over Segantini omdat dit een aantal nieuwe inzichten over depressie bevatte en geschreven werd op een moment dat er, ondanks vele aanzetten, nog geen psychoanalytische verklaring was gevonden voor depressie: *Giovanni Segantini – Ein psychoanalytischer Versuch* (1911 & 1925). (Zie ook Ulrike May-Tolzmann, 1997, *Die Entdeckung der 'bösen Mutter'*.)

Giovanni Segantini (1858-1899) was een Italiaans-Zwitserse realistische schilder die in zijn tijd veel succes had en die naderhand wat in de vergetelheid is geraakt. Op vijfjarige leeftijd verloor Segantini zijn moeder en hij schreef daar zelf over in een korte autobiografie: dat hij als tweede zoon van zijn ouders geboren werd; de eerste zoon kwam om en hijzelf veroorzaakte door zijn geboorte een zwakte bij zijn moeder waar zij vijf jaar later aan bezweek. Abrahams interesse werd gewekt door de tegenstelling in de schilderijen van Segantini tussen enerzijds heilige, verstilde moeders met gouden haren en anderzijds ontaarde, gruwelijke moeders die griezelig in een doods landschap zweven.

Van Segantini was bekend dat hij bij tijden ernstig depressief was. En dat hij zijn eigen dood bespoedigde door in zieke toestand bij Pontresina een berg te beklimmen in de sneeuw. Abraham leidde uit Segantini's biografie af dat deze zijn moeder idealiseerde en verbond de depressieve stemmingen van Segantini met de onderdrukking van het beeld van de slechte moeder. In Segantini's kindertijd zouden er eerst de tedere en erotische wensen zijn geweest, gevolgd door de teleurstelling (verlies van de moeder door rouw van de moeder om het broertje, verlating door haar dood, meer houden van zijn vader dan van hem). De infantiele haat wordt onderdrukt en omgezet in het tegendeel, de cultus van het moederschap, uitgedrukt in schilderijen van een excessief goede moeder. De infantiele haat komt naar voren in de schilderijen van de boze moeder. De, voor die tijd, nieuwe inzichten waren de benadering van de depressie vanuit de infantiele haat voor de moeder, en de hele dimensie van haat en doodswensen en wraakgedachten ten aanzien van de moeder. Ook het benadrukken van de rol van de moeder was nieuw.

De goede/boze moeder van Abraham was gevoelsmatig van een andere orde dan Freuds oedipale verleidende moeder. Met de boze moeder waren sterke duistere gevoelens van innerlijke onrust verbonden. Het ging om wraak, vergelding, schuld en angst. De goede moeder was verbonden met innerlijke vrede. Het was een preoedipale moeder. In de schilderijen van Segantini ging het ook steeds om een moeder met zuigeling.

Melanie Klein kwam in 1920 naar Berlijn en ging bij Abraham in analyse. Zijn invloed op haar werk is groot geweest zowel wat betreft het goede en slechte object als de depressieve positie. De dochter van Abraham, Hilda Abraham, die zelf psychoanalytica werd in Engeland heeft stelselmatig iedere oorsprong van het werk van Melanie Klein in het werk van Abraham van de hand gewezen (Maetze 1976). Hilda Abraham was bevriend met Anna Freud en daarmee was alles wat Melanie Klein aanging taboe.

Karl Abraham en Sigmund Freud

De briefwisseling met Freud Abraham hield op 27 april 1907 voor het eerst een lezing waarbij hij gebruikmaakte van de psychoanalytische theorie. *Über die Bedeutung sexueller Jugendtraumen für die symptomatologie der Dementia praecox*. (De term 'dementia praecox' werd enkele jaren later door Bleuler omgedoopt tot 'schizofrenie'.) Hij stuurde het artikelje, gebaseerd op deze lezing, naar Freud en dat was de start van een intensieve, achttien jaar durende briefwisseling.

Freud ging meteen flink van start. Na een kort briefje op 25 juni 1907 volgde er, na een antwoord van Abraham dat verloren is gegaan, een paginalang antwoord van Freud waarin hij uitgebreid inging op hetgeen Abraham geschreven had (Freud aan Abraham, 7 juli 1907).

Eind 2002 is de boeiende briefwisseling tussen Abraham en Freud opnieuw uitgegeven. Het is een prachtige, volledige, Engelse uitgave onder redactie

van Ernst Falzeder. De vorige uitgave dateerde uit 1965 en was uitgegeven onder redactie van Hilda Abraham, de dochter van Abraham, en Ernst Freud, de zoon van Freud. De huidige uitgave is een enorme verbetering. Allerlei onduidelijkheden uit de vorige uitgave die waren ontstaan door het geheel of gedeeltelijk schrappen van brieven, zijn verdwenen en er is een uitgebreid notenapparaat bijgekomen.

Paul Roazen (1968) wees als eerste op de gewoonte van Anna Freud om in haar vaders correspondentie te schrappen. Hele passages verdwenen zonder dat werd aangegeven dat ze ooit bestaan hadden. De correspondentie van Freud beslaat zo'n twintigduizend brieven, en alles wat voor 1970 is uitgegeven is gecensureerd. Ook de briefwisseling van Freud en Abraham heeft een dergelijk lot ondergaan. Wat Abrahams brieven betreft, is dit gebeurd door Hilda Abraham. In de uitgave van 1965 waren in totaal tweehonderd bladzijden geschrapt.

Wat stond er in die bladzijden? Heel veel persoonlijke details, ziektes, vakanties, belevenissen van de kinderen. Er was veel weggelaten over patiënten en collega's die vaak ook patiënten waren. Van conflicten waren de scherpe kantjes afgehaald waardoor ze soms onbegrijpelijk werden. En ook was er gekuist. In dit geval betekende dat, dat Freuds schimpscheuten en gekanker – hij kon enorm schelden op mensen – eruit gehaald waren. Freud deinsde er niet voor terug iemand een oplichter te noemen (Moll, 23 mei 1909) of een kwaadaardige perverse hysterica (vrouw van Fliess, 13 februari 1911). Abraham was veel beheerster en liet zich nooit zo uit, maar hij bevond zich in een andere positie.

Niets spectaculairs, ware het niet dat het toch te denken geeft dat Freud door zijn dochter in een moralistisch raamwerk werd geperst. Paul Roazen is ervan overtuigd dat Anna Freud met haar goed- en afkeuren een slechte invloed heeft gehad op de psychoanalyse. Dat oordeel lijkt eenzijdig. Er is door haar ook een belangrijke bijdrage geleverd aan de psychoanalyse. Haar omgang met de brieven roept echter wel vragen op over haar invloed.

Maar nu de briefwisseling zelf. De start van de briefwisseling viel min of meer samen met de start van Abrahams praktijk in Berlijn. Freud stond hem daarin zo goed mogelijk terzijde. De eerste anderhalf jaar was er sprake van een supervisor-supervisantrelatie. Abraham vroeg veel om raad. Freud ging er uitvoerig op in. Het eerste meningsverschil ontstond in 1908.

Abraham waarschuwde Freud voor Jung, die naar zijn mening de psychoanalyse aan het verlaten was. Freud wilde er niet van horen. Afgezien van de strijd over Jung werd de toon van de brieven hartelijker. Beiden lazen elkaars artikelen en waren zeer lovend over de ander. Abraham schreef regelmatig kleine artikelen die uitgingen van de *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* van Freud. Freud kon vaderlijk bezorgd zijn als hij Abraham keer op keer aanspoorde om meer geld voor zijn consulten te vragen.

Freuds zorgzaamheid komt in de brieven een aantal keren naar voren. Hij probeerde Reik financieel te ondersteunen zonder dat deze het merkte. Reik

ging bij Abraham in analyse. Toen Abraham Freud op 12 juni 1921 om geld vroeg voor een vrouwelijke kandidate die tuberculose had en geen geld om te kuren, stuurde Freud per ommegaande de benodigde zesduizend mark. (Dat lijkt veel, maar er was op dat moment in Duitsland een gierende inflatie.)

In 1909 vestigde Max Eitingon zich in Berlijn, een belangrijke ondersteuning voor Abraham. Max Eitingon was een vermogende Rus, die medicijnen had gestudeerd in Zürich en ook bij Bleuler had gewerkt. Hij was door Freud geanalyseerd tijdens enige wandelingen door Wenen (de eerste leeraanalyse). Toen in 1914 de Eerste Wereldoorlog uitbrak was Freud achtenvijftig jaar oud. Aanvankelijk heel somber en ongerust over zijn zoons in het leger, werd hij na een maand of twee, mede dankzij een vrijwel opgedroogde patiëntenstroom, ongelooflijk productief en schreef het ene stuk na het andere. Begin 1915 ging Abraham nog uitvoerig in op *Trauer und Melancholie*, dat Freud hem gezonden had, en wees hij Freud op het verband tussen melancholie en de orale fase. Freud bedankte hem en nam de opmerkingen van Abraham op in de uiteindelijke versie.

Abraham was zevenendertig toen de oorlog uitbrak en zijn situatie was veel moeilijker dan die van Freud. Hij werd begin 1915 overgeplaatst naar een militair hospitaal in Allenstein, waar hij veelal als chirurg werd ingezet en zo hard moest werken dat hij totaal uitgeput raakte en niet meer kon lezen of schrijven. Direct na de oorlog was in de brieven van Abraham niets terug te vinden van het optimisme waar hij om bekend stond.

In de eerste helft van de jaren twintig veranderde de toon van de brieven. Daar waren twee redenen voor aan te wijzen. Allereerst was Abraham vanaf 1920 ongelooflijk actief en wist hij van Berlijn het centrum van de psychoanalyse te maken. Het was een tijd waarin de psychoanalyse werd omarmd en Freud was zo beroemd dat hij bedolven raakte onder stapels post die hij ontving. Freud verdroeg niet goed dat Abraham zich niet meer als een discipel opstelde, maar als een gelijke, die zelfstandig opereerde. Daarnaast had Freud, bij een bijeenkomst van het comité (zie ook de volgende paragraaf) na het congres in Den Haag (1920), voorgesteld om rondbrieven te gaan schrijven. Iedereen zou op een vaste dag in de week schrijven vanuit de verschillende verenigingen. Jones vanuit Londen, Abraham, Eitingon en Sachs vanuit Berlijn, Rank vanuit Wenen en Ferenczi vanuit Boedapest. Dit plan werd aangenomen en had tot gevolg dat de persoonlijke brieven aanzienlijk verminderden.

In 1924 is er een situatie, vergelijkbaar met de situatie met Jung, maar dit keer met Rank. Weer kreeg Abraham de schuld. Daarover in de volgende paragraaf meer. In 1925 ontstond er een enorm conflict over het maken van een film. Abraham en Sachs hadden toegezegd om mee te werken aan een film van Neumann over psychoanalyse. Freud stond er afwijzend tegenover en was erg boos toen hij ten onrechte werd opgevoerd in een voorpublicatie. Halverwege 1925 werd Abraham ernstig ziek. Hij was door Ophuijzen uitgenodigd om eind mei 1925 lezingen te geven in Holland. Abraham nam de uitnodiging aan en liep tijdens het bezoek een verwonding op aan zijn keel door

een visgraat. De verwonding leidde tot een ernstige ontsteking. De briefwisseling nam uiteindelijk een zeer dramatische wending. Abraham probeerde vanaf zijn ziekbed op 27 oktober 1925 Freud pagina's lang ervan te overtuigen dat hij steeds bij problemen met lievelingen van Freud de zwartepiet kreeg toebedeeld. Freud reageerde kort en hard. Abraham moest niet altijd denken dat hij gelijk had.

Dat was de laatste brief. Abraham stierf kort daarop.

De vriendschap tussen Freud en Abraham Een leeftijdsverschil van twintig jaar. Een achttien jaar durend contact. Een vriendschap, zij het wat afstandelijk, die liep via brieven. Freud en Abraham hebben elkaar maar zelden ontmoet. Het ging om de zaak, de psychoanalyse. Beiden waren voortdurend bezig nieuwe ideeën te ontwikkelen, die aan elkaar voor te leggen, commentaar te geven. In de nieuw uitgegeven briefwisseling is pas goed te zien hoe minutieus ze steeds op elkaars werk ingingen.

De verzamelde werken van Abraham zijn in 1999 heruitgegeven onder redactie van Johannes Cremerius, die in zijn inleiding schrijft over de leraar-leerlingverhouding met alle overdrachtsfenomenen van dien (Cremerius 1999, p. 16/17): 'Abraham zocht een vaderfiguur en Freud zag in de jongere een zoon. Gelukkig heeft zich dit gevaarlijke stuk van hun onderlinge relatie bijna uitsluitend positief geuit.' Cremerius haalt dan Glover aan, die in de inleiding tot de vorige uitgave van de briefwisseling over zijn vroegere analyticus schreef dat de overdracht ten aanzien van Freud zich langzaam terugtrok ten gunste van de realiteit, waarbij Abraham een zelfstandige, onafhankelijke positie ging innemen. Het klinkt idyllisch.

Diezelfde Cremerius schreef echter in 1997 een artikel genaamd *Karl Abraham, Freuds Sündenbock und Führer zur Wahrheitsforschung*. Heel wat minder idyllisch, zoals de titel laat horen. Om in Segantini's terminologie te blijven: Cremerius belicht hierin de duistere kant van de relatie tussen Abraham en Freud.

Freud had lievelingsleerlingen waar hij gevoelsmatig zeer sterk op gericht en mee verbonden was. Jung was een lievelingsleerling, Rank was een lievelingsleerling en later ook Ferenczi. In Freuds jongere jaren waren het de lievelingsvrienden Silberstein en Fliess die sterk geïdealiseerd werden. Kritiek op een lievelingsleerling of een waarschuwing over de houding van een lievelingsleerling voelde Freud als een verstoring van een idylle. Abraham, door Ernest Jones beschreven als 'de normaalste onder ons' en door Cremerius als de onafhankelijkste, waarschuwde Freud in 1908 al voor Jung, omdat Jung de basis van de psychoanalyse, de vroegkinderlijke seksualiteit, niet accepteerde. Jung maakte een maatschappelijk aanvaardbaarder versie, waar de seksualiteit uit gehaald was. Freud wilde niets van de waarschuwing weten en gaf Abraham de schuld. Hij schreef op 29 september 1908 zelfs aan Abraham dat deze tekenen van een 'Verfolgungscomplex' vertoonde. Daarmee werd een fundamenteel theoretisch verschil tussen Freud en Jung veranderd in

moelijkheden tussen Abraham en Jung, volgens Freud door Abraham veroorzaakt uit jaloezie: Abraham als zondebok. In een brief van 26 december 1908 beschuldigde Freud Abraham opnieuw van de moeilijkheden met Jung en vervolgens verdween Jung vier jaar lang tot december 1912 uit de correspondentie met Abraham en vermeldde Freud zelfs niet dat Jung in 1909 meeging naar Amerika. Alle dramatische gebeurtenissen met Jung in de periode vanaf 1908 zijn uitgebreid beschreven aan Ferenczi maar geen woord aan Abraham. (Jung, die zich inderdaad steeds meer afkeerde van Freud, zei dat Freud achterhaald was; Freud, die steeds Jung probeerde terug te halen; verzoening met Jung waarna Jung het meteen weer liet afweten enzovoort.) Cramerius' hypothese luidt dat het schaamte was van Freud die hem belette aan Abraham over Jung te schrijven, dat Freud bang was dat Abraham zijn irrationele binding aan Jung zou ontdekken, het jarenlang zwalken tussen aantrekking en afstoting, hoop en teleurstelling, het beschamende vasthouden ondanks alle kwetsuren en vernederingen. Maar ook Abraham hield zich vier jaar aan de door Freud ingestelde censuur, terwijl hij geenszins van mening veranderd was over Jung.

Uiteindelijk, nadat Jung volledig had gebroken met Freud, werd Abraham ruimschoots gerehabiliteerd. Door Freud, die hem in een brief van 26 juli 1914 bedankte voor zijn inzet, en door Jones en Ferenczi, die Abrahams bewakende functie wilden institutionaliseren door het oprichten van een comité. Dat comité werd ook daadwerkelijk opgericht, een geheim comité dat als doel had Freud te ondersteunen en de psychoanalyse te beschermen. De leden van het comité waren: Abraham, Eitingon, Ferenczi, Jones, Rank en Sachs. Freud was zeer enthousiast, hoopte dat hiermee de psychoanalyse voor de toekomst was veiliggesteld en gaf de leden van het comité ieder een ring.

Ruim tien jaar later herhaalde de geschiedenis zich. Dit keer liep het echter niet goed af. In 1924 verscheen *Das Trauma der Geburt* van Rank. Freud was achtenzestig jaar, lichamelijk verzwakt (in 1922 was bij hem kanker geconstateerd), en depressief (na de dood van zijn oudste dochter en van zijn lievelingskleinzoon). Het boek riep binnen het comité veel kritiek op en Freud reageerde verzoenend, experimenten moesten een kans krijgen.

Hij wilde vooral zijn volgelingen onder één dak houden. Abraham was heel kritisch. Hij vond de door Rank ingeslagen weg geen psychoanalyse meer. Wederom kreeg Abraham de schuld van de moeilijkheden en werd een theoretische tegenstelling tussen de theorie van Freud en van Rank benoemd als een ruzie tussen Abraham en Rank, veroorzaakt door onaardig gedrag van Abraham. Wederom zwalkte Freud lange tijd tussen hoop en teleurstelling, tot Rank definitief de gelederen verliet. Opmerkelijk was dat alle verdiensten van Abraham – het opzetten van het eerste psychoanalytische instituut in 1920 in Berlijn, het bedenken van de psychoanalytische opleiding waar de huidige opleidingen binnen de IPA nog steeds op gebaseerd zijn, vele belangrijke theoretische bijdragen, voorzitterschap van de IPA – blijkbaar voor Freud niet opwogen tegen zijn genegenheid voor Rank.

Abrahams laatste poging vanaf zijn ziekbed om zijn zondebokpositie uiteen te zetten liep op niets uit en een jaar na Abrahams dood beschuldigde Freud hem nog van het uiteenvallen van het comité en de moeilijkheden met Rank. En Abraham zelf? Abraham had Fliess als huisdokter en liet zich behandelen volgens de periodenleer van Fliess. Hij stierf uiteindelijk in december 1925 na een galblaasoperatie, uitgevoerd volgens de periodenleer van Fliess. Heeft hij zich aan het eind te veel tot Fliess gewend toen Freud hem afwees? Was het een overdrachtsreactie? Of was de verwijdering tussen Freud en Abraham juist ontstaan doordat Freud zich erover ergerde dat Abraham, die hij bewonderde om zijn scherpe verstand, zich wendde tot de kwakzalver Fliess, zoals Schur (1973) oppert in zijn biografie van Freud? Het is allemaal heel mysterieus. Abrahams precieze doodsoorzaak is altijd onduidelijk gebleven. Abrahams dochter Hilda, die het van nabij heeft meegemaakt, heeft de biografie van haar vader (H. Abraham 1976) nooit afgemaakt. Zijn ziekbed en dood komen er niet in voor.

Cultuurverschillen tussen Wenen en Berlijn Psychoanalytisch Berlijn bloeide tussen 1920 en 1930. Gay (1988) schrijft dat er sprake was van twee magneten die ervoor zorgden dat een stroom van (aankomende) analytici naar Berlijn trok. Gay: 'De grootste attractie van Berlijn was Karl Abraham, die met zijn betrouwbaarheid, zelfverzekerdheid en intellectuele grootheid sterk op de verbeelding werkte van jongeren en een voortdurende steunpilaar voor hen vormde' (vert. p. 419). Daarnaast was er de kliniek met bijbehorend instituut die Simmel en Eitingon in 1920 met Eitingons geld stichtten en die een enorme impuls gaf aan de psychoanalyse in Berlijn. Fenichel schreef in een overzicht in 1930, dat het instituut tussen 1920 en 1930 1955 consulten had gegeven waarvan er 721 hadden geleid tot een psychoanalyse. Het instituut leidde daarnaast kandidaten en toehoorders op. Er was een strak schema van cursussen en de leeranalyse werd voor het eerst verplicht gesteld. Kandidaten werden opgeleid tot psychoanalyticus en toehoorders werden opgeleid om later in hun beroep de psychoanalyse te kunnen gebruiken. In Wenen werd in 1922 een psychoanalytische kliniek geopend en in 1924 een instituut onder leiding van Helene Deutsch. Er was echter nog een derde punt waardoor Berlijn aantrekkingskracht uitoefende. Psychoanalytisch Berlijn debatteerde met de omgeving, zoals naar voren komt in de briefwisseling van Abraham en Freud, en debatteerde onder elkaar. Dat het er niet altijd even vriendelijk aan toeging is te lezen in een brief van Alix Strachey aan James Strachey (14 december 1924) waarin beschreven staat hoe Melanie Klein aangevallen werd door Alexander en door Rado (Meisel & Kendrick 1985). In Wenen was het debat altijd al moeilijk geweest. Freud kon tegengestelde meningen slecht verdragen en naarmate Freud beroemder werd, werd de tendens in zijn omgeving om slechts te letten op Freuds goed- of afkeuring en het debat uit de weg te gaan sterker. Opvallend is dat de analytici die oorspronkelijk uit Berlijn kwamen, zoals Alexander en Horney, altijd onafhankelijker denkers gebleven zijn.

Abraham en de vergetelheid Phyllis Grosskurth (1991) schreef in haar boek over het geheime comité rondom Freud 'how Abraham was intent on destroying Rank'. Ze schreef niet waar ze het vandaan haalde, in het volgende boek komt niets naar voren waardoor deze opmerking gestaafd zou kunnen worden. Nu bevatte dit boek wel meer slordigheden, maar tegelijkertijd rijst het vermoeden dat Freuds uitspraken over Abrahams rol in de problemen met Rank een eigen leven zijn gaan leiden en Abraham in diskrediet hebben gebracht. Freud heeft Abraham bijna veertien jaar overleefd en al die jaren was Freud het onbetwiste middelpunt van de psychoanalytische wereld. Zijn afwijzing van Abraham en het feit dat hij Abraham na diens dood niet de erkenning gaf die hem toekwam zullen grote invloed hebben gehad, en mede Abrahams in de vergetelheid raken hebben veroorzaakt. Er zijn nog twee oorzaken aan te wijzen. Het Berlijnse instituut en de Berlijnse psychoanalytische vereniging, allebei door Abraham opgericht, werden vrijwel geheel weggevaagd door de nazi's. Daarnaast zal ook een rol hebben gespeeld dat, zoals eerder in dit artikel vermeld, Melanie Kleins erkenning van de invloed van Abraham op haar werk door Hilda Abraham en Anna Freud werd ontkend.

Wat bezielde Freud om Abraham terzijde te schuiven terwijl ze jarenlang zo nauw samen hadden gewerkt en Abraham evident van zo groot belang was geweest voor de psychoanalyse? Cremerius (1997) beschrijft hoe in Freuds hoofd, na de dood van Abraham, de dialoog met Abraham als een monoloog doorgezet lijkt te zijn. Aan de ene kant de kritiek van Abraham, aan de andere kant de genegenheid voor Rank. In *Hemmung, Symptom und Angst* (1926, p. 182) looft Freud Ranks ontdekking van het geboortetrauma als onderdeel van de psychoanalyse, alsof hij vergeten was dat hij de geboortetraumaleer een fiasco had genoemd en schreef (Freud aan Rank 23, juli 1924 – Cremerius 1997) dat hij geprobeerd had patiënten volgens de methode van Rank te behandelen maar dat hij daar geen enkel resultaat mee boekte. Hetzelfde gebeurde toen hij vol lof schreef over Ranks verkorting van de behandelduur in *Endliche und unendliche Analyse* (1937, p. 60). Het ging daarbij om het boek *Entwicklungsziele der Psychoanalyse* (Ferenczi & Rank 1924). Abraham had veel kritiek gehad op het boek. Hij vond dat met een verkorting de psychoanalytische methode verlaten werd en beriep zich daarbij op Freud, die in een brief aan Ferenczi (Freud aan Ferenczi, 4 februari 1924 – Falzeder & Brabant 2003) een verkorting de weg van de handelsreiziger had genoemd.

Freud bleef boos op Abraham en bleef Rank verdedigen ook al was Rank al lang uit het zicht verdwenen. Er zit zo'n merkwaardige verstarring in, dat de vraag opkomt of er geen sprake is geweest van onverwerkte rouw bij Freud (te veel sterfgevallen achter elkaar) die zich uitte in een blijvende boosheid op Abraham. Er waren veel jaren verstreken sinds Freud had geschreven (Freud aan Abraham, 26 juli 1914): 'Mein ganzes Leben über bin ich auf der Suche nach Freunden, die mich nicht ausbeuten und dann verraten, und hoffentlich habe ich sie jetzt gefunden.'

Literatuur

- Abraham, H. (1976). *Karl Abraham. Sein Leben für die Psychoanalyse*. München: Kindler.
- Abraham, H.C. & Freud, E.L. (red.) (1965, 1980). *Sigmund Freud, Karl Abraham, Briefe 1907-1926*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.
- Abraham, K. (1908). Die psychosexuellen Differenzen der Hysterie und der Dementia praecox. *Psychoanalytische Studien Band II* (p. 132-145). Giessen: Psychosocial-Verlag, 1999.
- Abraham, K. (1909). Traum und Mythos. Eine Studie zur Völkerpsychologie. *Psychoanalytische Studien Band I* (p. 261-323). Giessen: Psychosocial-Verlag, 1999.
- Abraham, K. (1910). Über hysterische Traumzustände. *Psychoanalytische Studien Band II* (p. 197-225). Giessen: Psychosocial-Verlag, 1999.
- Abraham, K. (1911 & 1925). Giovanni Segantini. Ein psychoanalytischer Versuch. *Psychoanalytische Studien Band II* (p. 269-328). Giessen: Psychosocial-Verlag, 1999.
- Abraham, K. (1912a). Ansätze zur psychoanalytischen Erforschung und Behandlung des manisch-depressiven Irreseins und verwandter Zustände. *Psychoanalytische Studien Band II* (p. 146-162). Giessen: Psychosocial-Verlag, 1999.
- Abraham, K. (1912b). Amenhotep IV (Echnaton). *Psychoanalytische Studien Band I* (p. 329-359). Giessen: Psychosocial-Verlag, 1999.
- Abraham, K. (1916). Untersuchungen über die früheste prägenitale Entwicklungsstufe der Libido. *Psychoanalytische Studien Band I* (p. 84-112). Giessen: Psychosocial-Verlag, 1999.
- Abraham, K. (1923). Ergänzungen zur Lehre vom Analcharacter. *Psychoanalytische Studien Band I* (p. 184-204). Giessen: Psychosocial-Verlag, 1999.
- Abraham, K. (1924). Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Libido auf Grund der Psychoanalyse seelischer Störungen. *Psychoanalytische Studien Band I* (p. 113-164). Giessen: Psychosocial-Verlag, 1999.
- Abraham, K. (1925a). Beiträge der Oralerotik zur Characterbildung. *Psychoanalytische Studien Band I* (p. 205-216). Giessen: Psychosocial-Verlag, 1999.
- Abraham, K. (1925b). Zur Characterbildung auf der genitalen Entwicklungsstufe. *Psychoanalytische Studien Band I* (p. 217-228). Giessen: Psychosocial-Verlag, 1999.
- Abraham, K. (1927). *Selected papers of Karl Abraham*. Londen: Hogarth. Herdruk (1988) Londen: Karnac.
- Abraham, K. (1969, 1971). *Psychoanalytische Studien. Gesammelte Werke in zwei Bänden*. Heruitgave met inleiding door J. Cremerius. Frankfurt: S. Fischer. Herdruk (1999) Giessen: Psychosocial-Verlag.
- Cremerius, J. (1997). Karl Abraham, Freuds Sündenbock und 'Führer zur Wahrheitsforschung'. *Lucifer-Amor*, 10, nummer 20, 64-80.
- Cremerius, J. (1999). Einleitung zu 'Karl Abraham: Psychoanalytische Studien. Gesammelte Werke in zwei Bänden'. in K. Abraham. *Psychoanalytische Studien Band I* (p. 11-33). Giessen: Psychosocial-Verlag.
- Falzeder, E. (red.) (2002). *The complete correspondence of Sigmund Freud and Karl Abraham*. Londen: Karnac.
- Falzeder E. & Brabant, E. (red.) (2003). *Sigmund Freud – Sandor Ferenczi. Briefwechsel. Band III/2 1920-1924*. Wenen: Bohlau.
- Fenichel, O. (1930). Statistischer Bericht über die Therapeutische Tätigkeit 1920-1930. In *Zehn Jahre Berliner Psychoanalytisches Institut*. Wenen: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- Ferenczi, S. & Rank, O. (1924). *Entwicklungsziele der Psychoanalyse*. Leipzig: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- Freud, S. (1900). Traumdeutung. *Studienausgabe II*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1972.
- Freud, S. (1905). Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie. *Studienausgabe V* (p. 37-145). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1982.
- Freud, S. (1917). Trauer und Melancholie. *Studienausgabe III* (p. 193-212). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1982.
- Freud, S. (1926). Hemmung, Symptom und Angst. *Studienausgabe VI* (p. 227-308). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1982.
- Freud, S. (1937). Die endliche und die unendliche Analyse. *Studienausgabe, Ergänzungsband* (p. 351-406). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1982.
- Gay, P. (1988). *Freud, a life for our time*. New York: Anchor Books. Vertaling: Freud, zijn leven en werk. Baarn: Tirion, 1989.
- Grosskurth, P. (1986). *Melanie Klein, her world and her work*. New York: Knopf.

Grosskurth, P. (1991). *The secret ring: Freud's inner circle and the politics of psychoanalysis*. New York: Addison Wesley.

Maetze, G. (1976). Vorwort. In H. Abraham, *Karl Abraham, Sein Leben für die Psychoanalyse*. München: Kindler.

May-Tolmann, U. (1997). Die Entdeckung der 'bösen Mutter', ein Beitrag Abrahams zur Theorie der Depression. *Lucifer-Amor*, 10 (nummer 20), 98-131.

Meisel, P. & Kendrick, W. (red.) (1985). *Bloomsbury/Freud. The letters of James and Alix Strachey 1924-1925*. New York: Basic Books.

Rank, O. (1924). *Das Trauma der Geburt und seine Bedeutung für die Psychoanalyse*. Wenen: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.

Roazen, P. (1968). *Political and Social Thought*. New York: Knopf.

Schur, M. (1973). *Sigmund Freud*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Karl Abraham, a forgotten psychoanalyst

Karl Abraham (1877-1925) was a central figure in the early history of psychoanalysis. He made important theoretical and organizational contributions to psychoanalysis, and deserves attention today; it remains a mystery why he has been buried in oblivion.

Following publication of the excellently reedited Freud-Abraham letters (Falzeder 2002), this article is an introduction to the life and work of Karl Abraham, with special regard to the relationship between Freud and Abraham.

Key words: Abraham, Freud correspondence, inner circle, psychoanalytic history

Manuscript ontvangen: 14 augustus 2003

Definitieve versie: 8 januari 2004